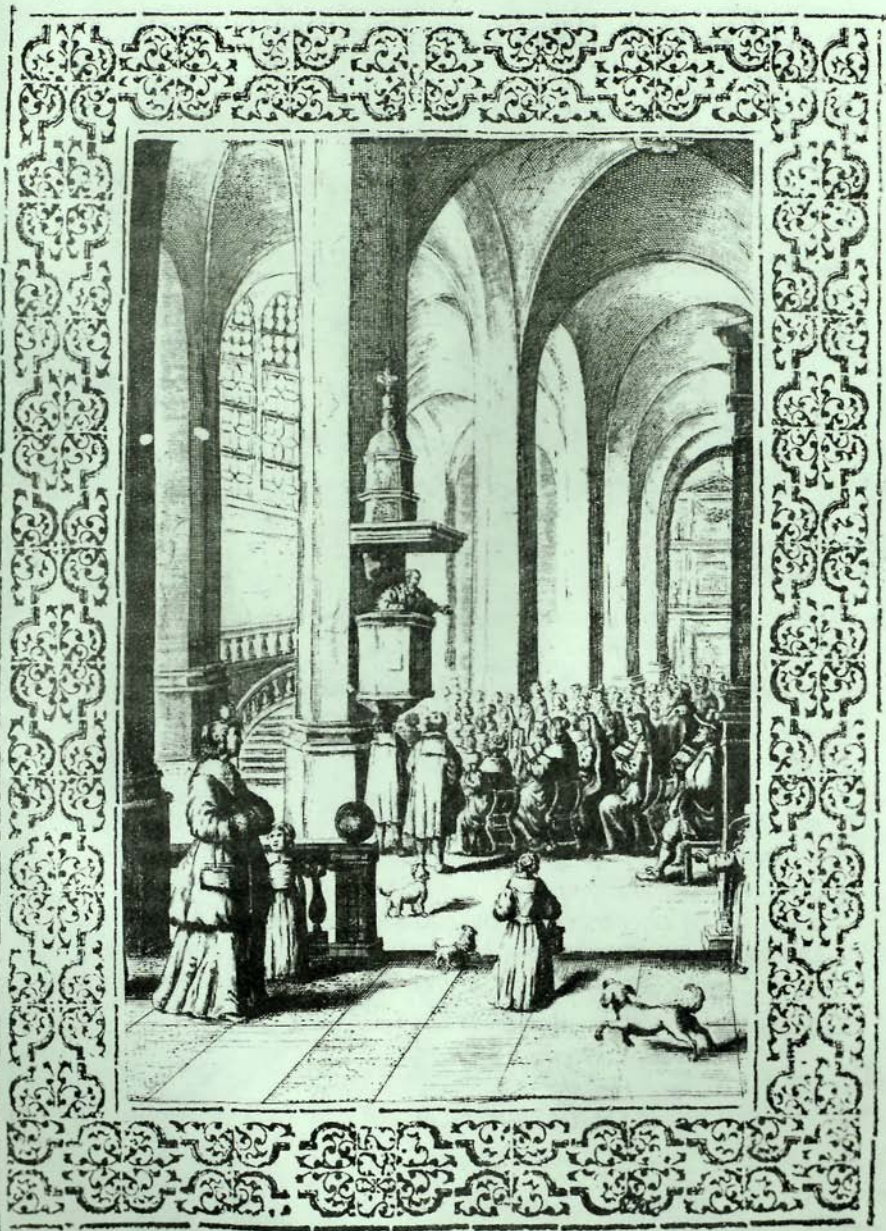
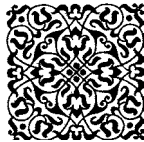

documentatieblad Nadere Reformatie

INHOUD:

Redactioneel	1
Willem Teellinck in het licht zijner geschriften. (1) <i>W.J. op 't Hof.</i>	3
Bibliografie betreffende Simon Simonides. <i>J. van der Haar.</i>	15
Piëtisten en Puriteinen over de naamgeving. <i>L.F. Groenendijk.</i>	20
De "Christelyke Gezangen" van Hendrik Uilenbroek - Enige notities .. . <i>L.F. Groenendijk.</i>	28

Reakties op geplaatste artikelen en bijdragen van lezers zijn de redactie zeer welkom!

Voor het opnemen van artikelen gelden de volgende bepalingen:

- 1. Het onderwerp moet de Nadere Reformatie betreffen.*
- 2. Het moet nieuw feitenmateriaal en/of nieuwe inzichten bevatten.*
- 3. De redactie beoordeelt of een artikel in aanmerking komt voor plaatsing.*
- 4. Scribenten ontvangen voor hun bijdrage geen geldelijke vergoeding. Zij ontvangen 10 overdrukken van hun artikel.*
- 5. Overname van gehele of gedeeltelijke artikelen is niet toegestaan dan na voorafgaande toestemming van auteur en redactie.*

Redactieadres: *Drs. W.J. op 't Hof*
Kerkstraat 7
Hedel
Tel. 04199- 1536

REDACTIONEEL.

Een van de weinige positieve ontwikkelingen die de laatste tijd op te merken zijn, is dat de aandacht voor de bestudering van de Nadere Reformatie groeiende is. Terwijl enerzijds het aantal mensen dat de "oude schrijvers" leest terugloopt, is het anderzijds zo dat een groot gedeelte van hen die dat wel doen, niet alleen de oorspronkelijke werken leest — en er hopelijk ook uit leeft—, maar daarbij ook meer van de schrijvers, hun leven, hun werken en hun tijdsomstandigheden als ook van het geheel van de Nadere Reformatie wil te weten komen. Parallel hiermee leeft er in kringen van predikanten, kerkhistorici en wetenschapsmensen uit andere geesteswetenschappen een sterke belangstelling voor de Nadere Reformatie.

Menende in een behoefte te voorzien zijn wij gekomen tot het in het leven roepen van een documentatieblad dat zich bezighoudt met de bestudering van de Nadere Reformatie. De opzet hierbij is te komen met nieuwe, ongepubliceerde feiten en inzichten betreffende het geheel van de Nadere Reformatie (beginnend met J. Taffin en eindigend met Th. van der Groe).

Het ligt niet in de bedoeling uitsluitend artikelen van de hand van de redactieleden en van de in dit nummer vermelde medewerkers op te nemen. Integendeel, wij willen graag voor iedereen de mogelijkheid openstellen om een bijdrage te leveren. Het is een bewezen feit dat b. v. unieke exemplaren van werken of werkjes van "oude schrijvers" voorkomen in bibliotheken van "gewone" gemeenteleden en ambtsdragers. Zo'n uniek exemplaar is het alleszins waard dat er in een artikeltje de aandacht op wordt gevestigd. Bovendien stellen wij het ten zeerste op prijs als lezers aanvullingen leveren op door anderen geschreven artikelen.

Ingeleverde artikelen worden door de redactie beoordeeld op hun geschiktheid om geplaatst te worden. Voorwaarden hiervoor zijn dat ze de Nadere Reformatie betreffen en dat ze nieuw feitenmateriaal en/of nieuwe inzichten bevatten. Het doet er niet toe welk onderdeel en welk aspect van de Nadere Reformatie behandeld wordt in een artikel, als het maar bijdraagt tot een

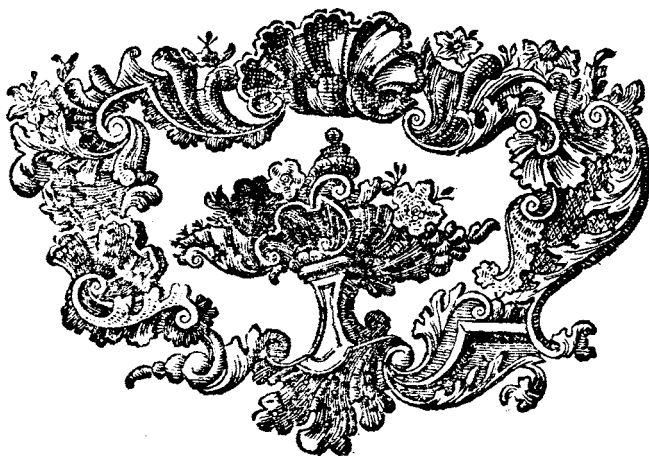
dieper inzicht in en een beter verstaan van de Nadere Reformatie. Nieuwe inzichten moeten door feitelijk bewijsmateriaal gedragen worden, waarbij het bewijsmateriaal uit de bronnen zelf geput dient te zijn. Een artikel behoeft niet altijd een keten van gegevens te bevatten; het kan ook bestaan in het publiceren van één feit of object, b.v. een biografisch gegeven, een brief of een geschrift van een vertegenwoordiger van de Nadere Reformatie.

Ieder die een bijdrage levert, wordt toegevoegd aan de lijst van medewerkers. Met klem stellen wij dat, om de prijs zo laag mogelijk te houden, de medewerkers evenals de redactieleden geen geldelijke vergoeding ontvangen. Wel ontvangt iedere schrijver 10 overdrukken van zijn artikel na plaatsing ervan.

Hartelijk en dringend verzoeken wij de lezers om actief mee te doen. Gezamenlijk kunnen we dan bouwstenen aandragen voor de kennis van de Nadere Reformatie.

We eindigen met de wens dat dit alles moge zijn in de gunst des Heeren.

De redactie.

WILLEM TEELLINCK IN HET LICHT ZIJNER GESCHRIFTEN (1)

Inleiding.

Het voetspoor van W. Goeters¹⁾ volgend betoogt S. van der Linde²⁾ dat er onderscheid, zo al geen scheiding, gemaakt kan worden tussen de "oudere" en de "jongere" Willem Teellinck. In zijn eerste periode is Teellinck er op uit om de bijbelse boodschap alle terreinen des levens te laten doordringen. Hij dringt aan op veranderingen m.n. op politiek, kerkelijk en maatschappelijk gebied. De gehele werkelijkheid om hem heen, de levensgebieden van staat, kerk en gezin met al de facetten daaraan verbonden, hebben zijn directe en volle aandacht.

Daarentegen is de latere periode in Teellincks leven en werken gekenmerkt door het zich terugtrekken naar het inwendig, geestelijk leven met al zijn aanvechtingen, verlatingen, vreugden en mystieke Godsgenietingen. De wereld als schepping en als toneel van de verwerkelijking van de raad Gods heeft haar waarde verloren. Het gaat om de ziel ten koste van de lichamelijkeheid.

Gezien het grote gewicht dat deze (onder)scheiding heeft — de gehele beoordeling van Teellinck is hierbij in het geding —, is het geen overbodige luxe om in de eerste plaats haar juistheid te toetsen en in de tweede plaats de mate van het verschil tussen de twee perioden af te lezen aan de inhoud van de geschriften van Teellinck; zeker ook omdat S. van der Linde erkent dat Teellinck van huis uit al gekenmerkt is door een zekere ascese. De noodzaak van grondig bronnenonderzoek wordt nog groter als blijkt dat Teellincks ontwikkelingsgang als typerend voor de ontwikkeling van het geheel van de Nadere Reformatie wordt beschouwd³⁾.

Het is mijn voornemen de pennevruchten van Teellinck één voor één zo chronologisch mogelijk de revue te laten passeren en te bespreken. Dit artikel geeft een behandeling van zijn eerste geschrift.

Een Dialogue.

Het oudst gedateerde geschrift van Teellinck is niet een werk van zijn eigen hand, maar een door hem gemaakte vertaling van

een geschriftje van de Engelse piëtist W. Perkins⁴⁾, die op zijn beurt de stof als een soort bloemlezing verzameld heeft uit de werken van W. Tyndale⁵⁾ en J. Bradford⁵⁾. De voorrede van Teellinck die aan het werk voorafgaat, is gedateerd 5-12-1607. Het is het volgende geschrift:

Een
Dialogue,
 Oft
t' Samenprekinghe
van den Staet van een Christi-
stenmenfche. Vergabert door M. Perkins,
 upt de liefliche ende wel-smakende
 Schriften van M. Tindal,
 ende Bradford.

Oberghefet door Willem Teellinck,
 Dienaer des Woordts.

Den derden Druck.

AMSTERDAM,
 Te koop by Baltus de Wildt, op de Haarlemmer-
 straat / Anno 1655.

Bibliografische notities:

8°, [6], 73, [1] pp.

[1] titelpagina.

[3-6] voorrede van W. Teellinck,
 gedateerd 5-12-1607.

1-73 tekst.

Van de eerste druk, die waarschijnlijk in 1608 in Middelburg uitgekomen is, is helaas geen enkel exemplaar bekend. Het is bij één druk niet gebleven. Verscheidene malen is Teellincks vertaling in de zeventiende eeuw herdrukt: 1617, Middelburg (tweede druk); 1619, Amsterdam (derde druk); ? (in de periode 1619-1655), Amsterdam (vierde druk); 1655, Amsterdam (vijfde druk); 1657, Amsterdam (zesde druk). Zelfs verscheen er in deze eeuw nog een fotografische herdruk van de vijfde druk: 1964, Dordrecht.

Bij vergelijking van de derde met de vijfde druk is mij gebleken dat de tekst zelf onveranderd is gebleven, maar dat er in de vijfde druk (soms kritische) voetnoten zijn bijgekomen. Of dat

in de vierde druk ook het geval is en door wie ze toegevoegd zijn, heb ik niet kunnen achterhalen. Over de wijze van vertalen laat Teellinck zich in zijn voorrede aldus uit: "Tot dien eynde hebbe ick de selve overgheset (waer in ick wat meerder vryheys gebruykt hebbe / overmits de Engelsche Copien selve eenichsins gebreckelick zijn). . . " ⁶⁾.

Het aantal van zes drukken laat zien dat het werkje in de zeventiende eeuw in ons land ruime aftrek heeft gevonden en wettigt het vermoeden dat het ook invloed heeft uitgeoefend, wellicht velen tot zegen geweest is.

In ieder geval kan met zekerheid gesteld worden dat het veel stof heeft doen opwaaien ⁷⁾. Het geschriftje is terechtgekomen in de maalstroom van de remonstrantse en contraremonstrantse twisten en is tevens in het bijzonder door bepaalde wederdopers hevig aangevochten. Teellinck schrijft hierover zelf:

"Hier teghen nu en strijt niet 'tghene wy uyt een seker Boecxken van Mr. Perkins over-geset hebben (daer van toch te mal e soo veel ghesegt wort) Dat namelijk / duysent sonden, ja alle de sonden van de werelt, niet machtich en zyn, de verkiesinge Gods omme te stooten: Item / Dat God de Heere syne kinderen niet en verdoemt, om harer sonden wille, als sy eens tot syne kinderen zyn aenghenomen, etc. Gelyck doch die redenen tot dien eynde den volcke van onse wederparthien / ende sonderlinge van eenige Wederdoopers hier onder ons / werden in de hant ghedraghen / als off wy van sulck ghevoelen waren / dat het gheene noot en heeft / hoe dat een kint Gods oock leve / als hy nu slechts tot een kint Gods is aen-ghenomen:".

Het verweer van Teellinck is afdoende en overeenkomstig de strekking en inhoud van het werkje als hij schrijft: "Want wy betuyghen heylichlijck voor den Heere / dat die passagie gheensins van ons is over-gheset gheweest / met die meyninge / om daer door te verstaen te geven / dat het geenen noot en heeft / hoe dat de kinderen Gods oock leven / die slechts een-mael tot kinderen Gods zijn aen-ghenomen; noch oock niet om te Zeeren / dat die ghene / die nu een-mael tot kinderen Gods zijn aen-ghenomen / wel souden connen comen te vervallen tot alle de sonden van de werelt: wy houden ja het tegendeel / ende ghelooven heylichlijck / dat sy al soo niet en sullen sondighen / soo Johannes leert / 1 Johan. 3.9. ende betuygen daerom vryelijck / dat soo yemant quame te leven na alle grouwelen der

godloose / dat hy in sijne sonde soude sterven / dat hy even daer aen soude bekendt werden / noyt een ware kint Gods gheweest te zijn: soo en is dan de voor-gemelde passagie tot dien eynde / van ons niet over-gheset: Maer waer toe dan / sal yemant seggen? Alleene om den waren kinderen Gods / die nu der sonden vyant zijn / ende sich der Godsalicheyt bevljighen / ende doch grootelijcx over hare sonden verslagen / ende verschrickt zijn / te troosten ende te verquicken. Het en dient dan niet om een deure t' openen / tot navolghende sonden / maer alleene om die ghene / die van hare sonden bekeert zijn / te troosten over die sonden / die sy wel oyt begaen hebben / ende dat dat oock de sin ende meyninge is van den Autheur des Boecx /blijckt on-weder-spreke/ijeken uyt het gheheele beleyt van het selve Boecxken / 'twelcke van het begin tot den eynde toe vol is / van seer schoone ende lieffelijcke aen-leydingen tot de practijcke der Godsalicheyt / ende alle goede wercken. Wy bidden u / seer lieve ende beminde Leser / doet toch eens de moeyte van het selve Boecxken sonder voor-oordeel heel uyt te lesen / ende ick versekere u / ghy sult daer in so veel soete ende stichtelijke dinghen vinden / dat ghy met my sult moeten bekennen / dat waerlijcx het ooghemerek van het gantsche Boecxken / anders niet en is / dan om een ware Christen / in het Christelijcke leven / ende in den troost des geestes te verstercken".

Engelse invloed.

Het eerste geschrift dat Teellinck, die vele tientallen eigen werken op zijn naam heeft staan, het licht doet zien, is een vertaling uit het Engels. Dit simpele feit is veelzeggend. Dat hij, voordat hij middels eigen geschriften de piëtistische ideeën in Nederland ingang doet vinden, het geschrift van Perkins vertaalt en laat uitgeven, vormt als het ware zijn eerlijke en ootmoedige belijdenis dat hij zonder het Engelse Puritanisme nooit geweest zou zijn wat hij nu geworden is⁸⁾ en is tevens een aan- en afhankelijkheidsbetuiging voor het heden. Zonder verdere uitspraken te doen over de betekenis van het Engels piëtistisch Puritanisme voor het ontstaan en de ontwikkeling van de Nadere Reformatie, kan gesteld worden dat deze eerste uitgave door Teellinck inhoudt, dat hij bijzonder gegrepen is door het puriteinse denken, beleven en uitleven en dat hij de geest van het puriteinse Piëtisme ook in Nederland aanwezig wil doen zijn.

Voorrede.

Is "Een Dialogue" niet door Teellinck zelf geschreven, toch bevat het een gedeelte dat wel door hem opgesteld is, n.l. de voorrede. Hierin wordt duidelijk wat hem, nauwelijks één jaar predikant zijnde, bezet en bezielt, welke gedachten en wensen hij koestert en wat zijn doelstellingen zijn. De voorrede is één klacht over naamchristendom. Teellinck onderscheidt vijf soorten naamchristenen⁹⁾: 1. christenen die een ergerlijk leven leiden (zij behoren geen schuilplaats in de ware kerk te hebben). 2. christenen die burgerlijk netjes leven, maar die verstrikt zijn in dwaalelingen (alleen de R. K. Kerk al telt de helft van het aantal christenen). 3. christenen die netjes leven en vrij van ketterij zijn, maar die zich uit wereldse overwegingen niet tot de ware gemeente van Jezus Christus voegen. 4. christenen die keurig leven en belijdenis van de ware leer gedaan hebben, maar die in hun omgang en huishouding niets verschillen van wereldse mensen (hoeveel dit er zijn, leert de jammerlijke ervaring). 5. christenen die belijdenis doen, zich keurig gedragen en geestelijke oefeningen doen en zo de schijn van godzaligheid hebben, maar de kracht ervan verloochenen.

Het is de praktisch kerkelijke en gemeentelijke situatie, het is het pastoraat dat Teellinck tot deze onderscheiding in groepen en tot deze klacht brengt. Overtuigend bewijs hiervan levert het classicale actaboek, waarin te lezen staat hoe Teellinck in deze jaren telkenmale klaagtonen aanheft over de ongebondenheid des levens, geconcretiseerd in vechtpartijen, dronkenschappen, uitspattingen op zedelijk gebied, sabbatsontheiliging en allerlei roomse bijgelovigheden en praktijken, die nog volop in omloop zijn¹⁰⁾. Behalve op de zondige en verdorven natuur des mensen kan als oorzaak hiervan ook gewezen worden op het feit dat velen klakkeloos overgegaan zijn tot de nieuwe leer wanneer een gebied eenmaal in Staatse handen kwam en de Reformatie doorgevoerd werd op alle terreinen. Bij een niet gering gedeelte van de bevolking hebben zakelijke, economische en dergelijke factoren de doorslag gegeven. In naam veranderden zij van godsdienst in de praktijk behielden zij hun oude leefwijze.

De conclusie die Teellinck in zijn voorrede trekt, is dat het aantal ware christenen maar klein is. Deze constatering leidt tot het poneren van de noodzaak van zelfonderzoek of men op de smalle weg zich bevindt. Het verzuim van dit zelfonderzoek is er de

oorzaak van geweest dat velen verloren zijn gegaan. Ter bevordering van het zo noodzakelijk herhaald zelfonderzoek heeft Teellinck dit geschrift vertaald en laten uitgeven.

Inhoud.

Het werk zelf bestaat in een gesprek dat Timotheus met Eusebius heeft. Timotheus is de beginnende gelovige die de bevestigde en vergevorderde gelovige Eusebius met vragen bestookt om gesticht en getroost te worden.

Timotheus begint met te vragen hoe het God liefd heeft hem tot een waar christen te maken. Eusebius verhaalt hoe hij vroeger een louter uitwendig christen was, die dacht dat hij een kind van God was en zalig zou worden, over wie de andere mensen goed te spreken waren, hoewel hij in werkelijkheid een ellendig zondaar en verloren goddeloze was. Door de prediking van de wet werd zijn consciëntie geopend en verontrust. Hij werd zijn zonden en vervloeking gewaar, had rust noch duur meer en beefde voor Gods oordeel. Daarbij maakte de satan hem wijs dat hij een verworpen was. Ten einde raad legde hij zijn staat aan een predikant voor, bij wie hij, nadat hij twee of drie dagen met hem verkeerd had, troost ontving zowel door de beloften der genade, die de predikant hem in Gods Woord toonde, als door diens vurige en krachtige gebeden ¹¹⁾. Wat hij bij die predikant beleefde, was de werking van het evangelie, waardoor hij van de banden van de duivel en de zonde bevrijd werd, verenigd werd met God en verzekerd werd van de vergeving en Gods liefde jegens hem. De werking van de wet en de werking van het evangelie zijn de beide delen van het zaligende werk Gods in hem ¹²⁾. Met nadruk wordt de volgorde dezer beide delen gesteld: eerst de wet, dan het evangelie ¹³⁾.

Op een vraag van Timotheus of Eusebius zich niet al te veel van zonde beschuldigt, daar hij toch altijd een oppassend en keurig leven geleid heeft, onderricht Eusebius hem over de door de val van Adam zondig geworden natuur des mensen, waardoor ieder mens door geboorte een kind des toorns en erfgenaam van Gods wraak is ¹⁴⁾.

Hierna wordt (in vraag-en-antwoord-vorm) besproken dat God sommige Zijner kinderen op meerdere en andere op mindere wijze de pijnen der bekering doet gevoelen. Timotheus behoeft

niet, omdat hij minder de verschrikkingen van de wet e.d. heeft gevoeld dan Eusebius, te vrezen dat het bij hem niet echt is. De mate waarin doet er niet toe, als de zaak zelf maar aanwezig

Op drie gronden is Eusebius verzekerd van Gods bijzondere goedheid. De eerste is de handelwijze Gods met hem: zijn geboorte en onderhouding, zijn christelijke ouders en doop. De tweede is de werking des Heiligen Geestes, die hij in zich gevoelt en die zich uit in liefde tot de dienst des Heeren en vurigheid van gebed. De derde bestaat in de vruchten der kinderen Gods, die hij in en bij zich vindt: brandende liefde tot de gelovigen, afkeer van de zonde, verlangen naar de wederkomst, enz.¹⁶⁾.

Het geloof is nooit zonder aanvechtingen. Maar hoe groot deze ook kunnen zijn en hoe erg men kan struikelen, het geloof gaat nooit geheel verloren¹⁷⁾. De gelovige, hoe klein en zwak zijn geloof ook is, behoeft niet moedeloos te zijn, want God ziet niet naar de grootheid, maar naar de echtheid van het geloofd.¹⁸⁾

De echtheid des geloof wordt innerlijk gekend in het gevoelen van de werkingen des Heiligen Geestes en komt uiterlijk openbaar in goede werken. Genade vernieuwt een mens¹⁹⁾.

Omdat de vernieuwing niet volmaakt is, is de gelovige na zijn bekering een tweemens. In hem voeren vlees en Geest strijd met elkaar²⁰⁾. De middelen die Eusebius aanwendt om het vlees ten onder te brengen en de Geest te versterken zijn o.a.: bidden, vasten, werken der barmhartigheid, het lezen van de Bijbel, lichamelijke arbeid en het zich onthouden van wereldse dingen. Helpen deze niet, dan zendt God aanvechtingen en verdrukkingen, want Hij maakt van tegengestelde middelen gebruik om Zijn doel te bereiken²¹⁾.

Eusebius verhaalt uit zijn eigen leven hoe hij kwam tot het bedrijven van een grote zonde, maar ook hoe hij tot berouw kwam en vergeving van God en zijn naaste mocht ontvangen²²⁾. Aangezien de grond van de zaligheid gelegen is in de eeuwige verkiezing Gods, kunnen de zonden, hoe erg en hoe menigvuldig ze ook mogen zijn, van de uitverkorenen nooit de zaligheid ontnemen²³⁾.

Eusebius vindt na het teruggevallen zijn in de zonde altijd grote troost in het sacrament van het Avondmaal, waardoor het geloof

versterkt en de genade vermeerderd wordt. Het is een grote schande dat deze instelling Gods zo zelden en door zo weinigen gebruikt wordt²⁴⁾.

Het leven van een christen behoort te bestaan in het volbrengen van goede werken. Dat zijn werken die gedaan worden naar Gods wet, door het geloof en tot Gods eer. Oefent men op deze wijze zijn beroep uit, dan scheidt God in een arbeider net zoveel genoeg als in een predikant²⁵⁾.

Het lezen van de Heilige Schrift is één van de belangrijkste punten van het christelijk leven. Ook onontwikkelden en eenvoudigen kunnen de Heilige Schrift verstaan en begrijpen omdat ze geleid en geleerd worden door de Geest Die werkt in hun harten dat wat ze in de Schrift tegenkomen. De inwendige ervaring, gewerkt door de Heilige Geest, functioneert als een uitlegger van de Heilige Schrift²⁶⁾.

Het gebed is een volgende belangrijke christelijke oefening. Zonder dit is men een onrechtvaardige bezitter en gebruiker van Gods gaven²⁷⁾. Bij de bespreking van het onderhouden van al de geboden der wet als de derde christelijke oefening valt de nadruk op het liefhebben van de vijand.

Hoewel het geloof nooit zonder de hoop en de liefde kan voorkomen, komt alleen het geloof bij de rechtvaardigmaking aan bod²⁸⁾.

Ware christenen leggen een grote offergezindheid jegens de armen aan de dag, al zijn ze zelf nog zo arm. Dit gedenken van de armen ontvangt grote aandacht²⁹⁾.

De dialoog vervolgt met het aangeven hoe een christen temidden van een boos en verdorven mensengeslacht moet leven. Bij de beantwoording van de vraag of men kwaad met kwaad mag verge/den, wordt er onderscheid gemaakt tussen het Koninkrijk der Hemelen en het tijdelijk koninkrijk, tussen het regiment van het evangelie en het regiment van de wereld. In het laatste zijn er verschillen in positie en stand, welke in het eerste ontbreken, ieder gelovige is ook in dit opzicht een tweemens dat hij onder beide regimenten leeft. Een overheidspersoon moet als christen in zijn persoonlijk leven onrecht willen verdragen, maar in zijn functie zal hij het in alle liefde te straffen hebben. Zo gezien is het beroep van soldaat voor een christen niet verboden³⁰⁾.

Aan het eind van de dialoog klaagt Timotheus dat hij een pacht-heer heeft die een goed mens schijnt te zijn (hij houdt van goede predikanten en gewoonlijk heeft hij er een rit van 10 mijl voor over om een preek te horen), maar die zoveel handgeld neemt en de pacht zo zeer verhoogt dat Timotheus voor zichzelf en zijn gezin niets overhoudt. Eusebius' antwoord is dat Timotheus zijn ziel in christelijke lijdzaamheid moet bezitten, gedachtig zijnde aan het woord: "zalig zijn de zachtmoedigen, want zij zullen het aardrijk beërven", en dat hij door allerlei attenties de pachtheer moet trachten op te wekken tot medelijden. Eusebius veroordeelt overigens zo'n handelwijze scherp als ten enenmale onchristelijk ³¹⁾

De dialoog besluitend geeft Eusebius als algemene regel voor het intermenselijk verkeer de raad om af te gaan op wat de consciëntie zegt ³²⁾.

Onderwerp.

Zoals uit het voorafgaande blijkt, is het persoonlijk geloofsleven voorwerp van gesprek en behandeling. Het grootste en eerste gedeelte van het geschriftje ³³⁾ handelt over het innerlijke geloofsleven, in het bijzonder over de ervaringen en belevenissen die een mens opdoet en meemaakt tijdens het bekeringsproces en daarna in het geloofsleven met al de aanvechtingen, inzinkingen en ook genietingen. Aangezien enkele gedeelten als het ware weggelopen schijnen te zijn uit de veel later tot ontwikkeling en bloei gekomen zijnde bekeringsgeschiedenissen ³⁴⁾, kan dit werkje beschouwd worden als een vroege voorloper van dit genre van stichtelijke lectuur.

De beschrijving richt zich op de werkingen van de Heilige Geest in het binnenste, in de consciëntie van de enkele mens. Deze innerlijke wereld blijkt echter niet los van de uiterlijke wereld, de aardse werkelijkheid en het dagelijkse leven te staan ³⁵⁾.

Harmonisch met het eerste gedeelte verbonden is het tweede gedeelte, waarin het uiterlijke geloofsleven en de levenswandel ter sprake komen. Hierbij wordt aandacht geschonken aan goede werken, Bijbellezen, bidden, wetsbetrachting en offervaardigheid jegens de armen. Is tot hiertoe alles tot het persoonlijke beperkt gebleven, aan het slot van het geschriftje ³⁶⁾ komen

bepaalde maatschappelijke verbanden en problemen ter sprake. Het geheel wordt besloten met een verwijzing naar een zo persoonlijk zaak als de eigen consciëntie.

Aard.

Zoals uit de eerste vraag van Timotheus reeds blijkt, is het een stichtelijk en vertroostend werkje. Hoewel het een dialoog is tussen twee gewone gemeenteleden, is het geheel volop pastoraal van toon.

Typerend voor de aard van de stichting is het feit dat er aan de bekerings- en geloofservaring een grondslaggevende en overheersende positie wordt toegekend³⁷⁾; zozeer zelfs dat het beroep op het Schriftgetuigenis en het citeren van Bijbelteksten in dit werkje, vergeleken bij wat in andere piëtistische werken te vinden is, armzalig te noemen is. Het is belevings- en bevindingslectuur.

De beleving hangt ten nauwste samen met de gevoelswereld. M.n. het eerste gedeelte van het werk is sterk gekleurd met en doortrokken van gevoelselementen.

Hoe verinnerlijkt en gevoelig de toon ook kan zijn, van mystiek en daarmee gepaard gaande negatieve instelling t.a. v. de scheping is geen enkele sprake. Ongetwijfeld ademt het werk de geest van ascese, maar dan wel van bijbels-gereformeerde, "innerweltliche" ascese. De toon van het tweede gedeelte bevestigt het voorgaande. Concreet en praktisch worden de onderwerpen die daarin aan de orde komen, behandeld. Er blijkt een open oog te zijn voor de maatschappelijke structuren en economische problemen.

Conclusie.

Het eerste werk van W. Teellinck wettigt de volgende conclusies:

- 1. W. Teellinck heeft een puriteins-piëtistische achtergrond, die bepalend is voor zijn geestelijke en theologische gedachten-gang.*
- 2. De zedelijke en godsdienstige wantoestanden zowel in zijn eigen gemeente als in het geheel van Nederland hebben de kritische inzichten en instelling, die hij vanuit Engeland meegeregren heeft, bevestigd, versterkt en geconcretiseerd.*

3. Vanuit deze kritische houding roept hij separerend en classificeerend op tot ernstig zelfonderzoek.
4. Zijn reformerend streven zet hij in op het gebied van het persoonlijk innerlijk geloofs(be)leven. De gevoelvolle beleving en doorleving in het hart van de schriftuurlijke waarheden is voor hem het criterium van de echtheid des geloofs.
5. Van hieruit beweegt de lijn van zijn reformatiepogingen zich zowel naar de concrete oefeningen van het geloof, zoals het Bijbellezen, gebed e.d., als naar de praktijk van de uiterlijke christelijke levenshandel en -wandel, die zich moet manifesteren in het doen van goede werken. Opmerkelijk is de grote aandacht voor de armenzorg³⁸⁾.
6. Aan het uiteinde van deze lijn heeft hij ook de maatschappij en de economie in het oog; niet als doelen op zich, maar omdat ze gebieden zijn, waarop de mens zich beweegt en werkt.

Het is nog veel te vroeg om vanuit dit eerste geschrift van Teellinck een behoorlijke beoordeling te kunnen geven van de veronderstelde en aangenomen scheiding in het leven en werken van W. Teellinck, waar dit artikel mee inzet *Eén ding is wel duidelijk geworden*. De erkenning van S. van der Linde dat Teellinck van huis uit een neiging tot zekere ascese bezit³⁹⁾, kan in haar betekenis niet licht overschat worden. Hieraan valt toe te voegen dat Teellinck, aan het begin van zijn ambtsloopbaan en -werkzaamheden staande, ook gekenmerkt wordt door zijn gerichtheid op het persoonlijk geloofsleven en op de gevoelvolle bevinding. Tenslotte moet de uitdrukking "van huis uit" niet letterlijk opgevat worden, maar geïnterpreteerd worden als: vanuit Engeland.

W.J. op't Hof.

Noten.

1. W. Goeters, **Die Vorbereitung des Pietismus in der reformierten Kirche der Niederlande bis zur labadistischen Krisis 1670**, Leipzig 1911, pp. 84-92.
2. S. van der Linde, **De Godservaring bij W. Teellinck, D.G. à Brakel en A. Comrie, in Theologia Reformata**, jg. 16 (1973), pp. 193-195.
3. *id.*, p. 193.
4. Zie over hem: J.J. van Baarsel, **William Perkins, 's-Gravenhage**, 1912 en I. Breward, **The Work of William Perkins, Appleford** (1970).

5. Tyndale en Bradfort zijn beiden als martelaar gestorven, resp. in 1536 en in 1555. Kan men in Tyndale's werken eerste aanzetten tot en roerselen van Piëtisme tegenkomen, Bradfort is in Engeland een van de eersten die de reformatorische gedachten (m.n. van M. Bucer) in een piëtistisch kader plaatst en op piëtistische wijze uitwerkt; vlg.: I. Beward, a.w., register en F. E. Stoeffler, **The Rise of Evangelical Pietism** (Studies in the History of Religions, dl. 9), Leiden 1971, register.
6. Geciteerd wordt de uitgave van 1655, aangezien deze in de vorm van genoemde fotografische heruitgave het meest voorkomt.
7. Zie voor het volgende: W. Teellinck, **Den Volstandigen Christen**, dl. 2, Middelburg 1620, pp. 62-64.
8. Zie voor de zijn geestelijk leven en verdere levensgang bepalende indrukken, die hij in puriteins-piëtische kringen in Engeland heeft ontvangen: W.J.M. Engelberts, **Willem Teellinck**, Amsterdam 1898, pp. 9-17.
9. Dit komt overeen met wat Brienen schrijft over Teellinck: T. Brienen, **De prediking van de Nadere Reformatie**, Amsterdam 1974, pp. 100, 101.
10. W.J.M. Engelberts, a. w., p. 23
11. pp. 13-15.
12. pp. 6,7.
13. pp. 6, 7, 10.
14. pp. 7-9.
15. pp. 9-13.
16. pp. 17-21.
17. pp. 21-24.
18. pp. 24,25.
19. pp. 25-28.
20. pp. 28-36.
21. pp. 36-39.
22. pp. 39-43.
23. pp. 43-44.
24. pp. 44-47.
25. pp. 47-52.
26. pp. 52-54.
27. pp. 54-56.
28. pp. 56-60.
29. pp. 60-65.
30. pp. 65-70.
31. pp. 70-72.
32. pp. 72-73.
33. tot p. 47.
34. b.v. pp. 3-7, 13-15, 39-43.
35. in hei bijzonder pp. 39—43.
36. vanaf p. 65.
37. b.v. pp. 1, 17, 29, 39, 52, 53, 59.
38. J. Taffin heeft aan dit onderwerp zelfs een apart werkje gewijd: **Vermaninghe Tot Liefde ende Aelmoesse**, Haarlem 1591.
39. S. van der Linde, a.a., p. 194.

BIBLIOGRAFIE BETREFFENDE SIMONIDES.

Enkele biografische gegevens over deze "oudvader" ontleen ik aan het artikel van wijlen prof. Knipscheer in het N.N.B. W., deel 10, kol. 920-22. In 1629 werd S. geboren in De Rijp, zijn sterfdatum is 27 april 1675, 's-Gravenhage. Zijn vader was dokter te De Rijp. Franc. Ridderus, zijn latere vriend en ambtgenoot te R'dam, onderwees — als predikant te Schermerhorn (1643-48) S. in het Latijn. Studie te Leiden. Predikant te Oosthuizen en Hobrede (aug. 1649), West-Zaandam (1651), R'dam (1652) en 's-Gravenhage (23 maart 1664). Twee van zijn zoons werden stellig predikant, nl. Tobias (sedert 1687 pred. te Heeg in Friesland, overl. eind dec. 1722) en Simon (sedert 1685 pred. te Buiksloot, overl. 1694). "Een Franciscus Simonides was pred. te Dongjum van 1675 tot 14 dec. 1682 en tot zijn dood in 1699 te Midlum" (Knipscheer). Van ongeveer een 20-tal werken is met zekerheid bekend, dat ze door Simonides geschreven zijn. Ook was hij een man met dichterlijke gaven, zodat we zijn naam als lofredenaar op de werken van zijn vrienden (Ridderus en Borstius b.v.) nogal eens in hun boeken tegenkomen. Op Simonides als dichter hoop ik later nog terug te komen. Van hem als schrijver bezitten we, zoal niet persoonlijk; dan goed opgeborgen in 's lands bibliotheken de volgende werken:

1. Afscheidspredikatie van Oosthuizen (1651) — vgs. NNBW, art. Knipscheer; het is door mij nergens "ontdekt". Graag nadere berichten hierover.

2. Bloed-Bruidegom, of de Gekruicigde Christus. De Liefde en dagelijksche betrachttinge van een gelovige ziele. Hooft-zommelijk voor-gesteld in een Predicatie na de PASSIE. Nu wat wijder uit gebreid, met vertoog van de Superstitien des Pausdoms, en vele nutte leeringen voor het Volk des Heeren in LEVEN en STERVEN: Tot Rott, 1664, By Joannes Borstius. kl. 12° XIX + 167 (+ 21 p., Spreuken en Gedichten) pp. Loc: VdHr.

3. Carmen inscriptum de mulieribus (geill. door G.D. Koeler): Goettingae 1781. Loc: Haarl. (Teyler); Leiden.

4. **Carmina Latina selecta ed., praefatione atque commentario instruxit Vict. Hahn: Colomeae. 8°.** Loc: Leiden.

5. **Couragie Voor het Volck des HEEREN; Of Tractaetjen Van de Geestelijcke Kloeckmoedigheyt: 's Grav., 1676, 12°, by Jasper Doll. 38 pp.** (Ingebonden bij "Eerste Predicatie" etc; cf. n. 6). Loc: VdHr, WvG. (N.B.! NNBW, deel X, art. Knipscheer, noemt als van hem: "Dankoffer der verlostte kerk (1684)". Maar dit is een vergissing, want het dient te worden toegeschreven aan Simon Simonides jr. De volledige titel luidt: "Het Dank-offer der Verlostte Kerk Voor de verheffing van.. William de III en Maria de II... , " Gedigt door Simon Simonides, Predikant tot Buikesloot: Amst, 1689, in-4°, G. Borstius, (II) en 50 blz. (T. 8902). Het werkje bevindt zich in Leidens U.B., en te 's Grav. in de K. B.

6. **Eerste Predicatie gedaen in 's Gravenhage op den 23 Martii 1664. . uyt Actor. (= Hand.) 8.5. of Nader Aenleydinge tot den Gekruycigden Christus: Tot Rott, 1664, 12° Arnoud Leers. XXIII + 106 pp.** Loc: VdHr, WvG. (N.B.: NNBW deel X, Knipscheer noemt dan nog: "Gedigten", "Gods oordeel en over Nederland (1655)" en "Heilige bedenkingen over de bedijking van de Beemster (Ps. 66), Amst, 1650"; maar nadere gegevens en ev. localisaties hierover ontbreken geheel.

7. **Heilzame Ziel-Verlustiginghe over de Geestelyke Droefheit, of Tranen der Geloovige (Maria Magdalena aan het graf): Delft 1727, kl. 8°, by Reinier Boitet VIII + 3-112 (voorrede door ds Cornelius de FEYFER, Phil. Dr te Hoorn), + 190 pp.** ID. Rott, 1736, 2d dr., Nik. Topyn. 12°. VIII + CX + 190 pp. Loc: M.A. Sch. (N.B.: NNBW, deel 10, art Knipscheer, noemt nog "Kort Begrip van de Godsgeleerdheid en Heidelb. Catechismus (Amst, 1693)", maar nadere bijzonderheden ontbreken. Wie bezit dit werkje of zag het ooit?

8. **De Klachte van een swarmoedige Ziele, over 't gebruyk van 't H. Avondmaal, met een nevens-gaande Troost. Volgens gegevens van de K. B. zou dit boekje zich in Amsterdams S. U. (A 1) bevinden: Rott, 1666, 13e dr., A. van Waesberge. kl. 8°.**

Het is door mij nog niet gecontroleerd, of het hier een apart werkje betreft, dat dus in 1666 al een 13e druk beleefde, of dat het een uittreksel of kort gedeelte betreft uit Simonides' grote

werk, in 2 delen over het H. Avondmaal (vgl. de nos 13 en 17).
In ieder geval komt het voor in:

"Drie Tractaten" (nl. van Ch. Drelincourt, P. du Moulin en S. Simonides) Rott, 1666, A. van Waesberge; het bevindt zich in Rott. (Gem. Bibl.) en A 1.

9. **Laetste Bevelen van Simon Simonides** Aen de Gemeynte van Rotterdam. Op zijn vertreck van haer na 's Gravenhage: Tot Rott, 1664, 12°, Arnout Leers, 108 pp. (Afscheids-pred. uit Act. 15, 33, op 9 Martii 1664), ingebonden bij "Eerste Predicatie", vgl. n. 6. Loc: VdHr. WvG.

10. **Nieuw-Jaers-gifte Voor de Besochte Inwoonderen van de Ryp:** Rott, 1658, 16°, Johannes Visch-hoeck. XXXIII + 279 (+ 5) pp. Loc: Boerh.

11. **Noodige BOETSAPRAKE** Op desen Teghenwoordigen bedroefden Tijd, geduerende de Schip-Strijden tusschen Engelant en Ho/landt In 't jaer 1665 etc. (n.a.v. Amos 5, 6): 's Grav., 1666, 12°, By Hermanus Gael. XLV + 309 pp. (Ingebonden bij "Eerste Predicatie", vgl. n. 6). Loc: A 1, VdHr, WvG, K.B.

12. **Oeffen-School voor Vroomen** uyt Psalm 119. v. 17. Ende Eeuwige Vrientschap, Van Christus en de Gelovige, Uyt 1 Thess. 4. v. 17 (2 laatste predicatien): In 's Graven-Hage 1675, 12°, By Arnout Leers. XVIII + 107 pp. (Ingebonden bij "Eerste Predicatie", vgl. n. 6). Loc: VdHr.

13. **Opwekkingen voor de Trage.** vertroosting en het Naderen en Aensitten Aen de H. Tafel. Als mede, de betrachtningen van de Onthaelde Siele: Rott, 1660, 12°, Arnout Leers. XXIV+ 444 pp. Loc: VdHr. N. B.: Vgl. hiermee de titel onder n. 8.

14. **Ouranopolitès, ofte Verhemelde Siele.** Dat is: Een beschrijvinge van een Hemelsch-Gesint Man, sijn Wandel en verkeeringe op Aerden. Deel I: Tot Rott, 1658, kl. 8°, By Johannes Visch-hoeck. XXXVII + 531 pp. Loc: WvG, VdHr.

15. **Proufken van geestelijke Gezangen, Achter Fr. Ridderus'** "Huys-Catechisatie": Rott, 1658 - vgs. NNBW, deel X (art Knipscheer).

ID.: Amst, 1669, 4e dr., M. de Groot 8°. Loc: K.B.

ID.: Amst, 1685, 7e dr., Gijsbert de Groot. Loc: M.A. Sch.

16. **Vier-Baecken** *Van Godts Oordeel Voor Nederlant, Ontstookten in de Rijp (Met als ondertitel: Vrienden-Raedt Gegheven aen de besochte Gemeynthe van de Rijp by een merckelijck oordeel Gods door middel van een verschrickelijke brant, Januari 1654):* Rott, 1654, 16mo.

ID.: Rott, 1655, 2e dr., Andries van Hoogen-Huyse, XLV + 464, (+39) pp. Loc: WvG.

17. **De Voorname Practycke Van des Heeren Heylige AVONT-MAEL.** *Voor-gesteld in eenige ernstige Siel-Betrachtungen over hetselve. Begrijpende de Oeffeningen der Genoodighde en Voorberekende Siele: Tot Rott, 1660, 12°, By Arnout Leers.*

VII + 551 pp. Loc: VdHr.

N.B.: Evenals van n. 13, verscheen van n. 17 een herdruk: *Alle de siel-betrachtungen over des Heeren H. Avondmaal, 2 dl. in 1 bd, 's Gravenhage 1670, 16°. "Oeffeninge", LXXII + 422 pp; "Opwekkingen" XXIV + 360 pp. Loc: Kampen (Oudestr.) Leeuw. (Prov. B.).*

ID.: *Der Swakken leydsman aen des Heeren heylige tafel: 's Graven-Hage 12°. Loc: A 1.*

ID.: *Der zwakken Leidsman aan des Heeren Heilige Tafel of Oplossing van de voornaamste zwarigheden der kinderen Gods omtrent het H. Avondmaal: Leiden n.d., 8°, Buurman & De Kler, 151 pp. Loc: Tj.dJ.*

18. **De Worstelinghe Jakobs**, *vervattende de wonderlijke worstelinghe en zalige overwinnige van Jakob van der Graef, tot troost van alle geloovige en op Godt betrouwende zielen (Toegescreven aan Simon Simonides e.a., nl. aan Joannes Vollenhoven en David Amya — d.w.z.: David Ayma ! —): 's Graven-Hage 1672, Levyn van Dyck. Loc: K.B.*

ID.: Utrecht 1694 Wed. J. van Poolsum. Loc: WvG.

19. **De Ziel Onder een Wolcke**, *Of Onderwijsinghe voor Geestelijcke Verlatene: 's Grav., 1676, 12°, by Iasper Doll. XVIII + 186 pp. Loc: WvG, VdHr.*

ID.: Amst, 1736, 16°, Johannes Rotterdam. XXII + 186 (+28) pp.

ID.: Leiden n.d., D. Donner, 8° 108 pp. Loc: Boerh.

ID.: Dordrecht 1974 8°, J.P. van den Tol, 184 pp., herz. ed. door ds J. van der Haar.

Aantekening bij n. 8:

In tal van drukken is nog veelvuldig onder ons in omloop het boekje "'t Recht Gebruyck van des Heeren H. Avontmael", waarin — behalve van Ch. Drelincourt, een Frans godgeleerde, en Pierre du Moulin, id., — ook een tractaat voorkomt van Simon Simonides, met als titel: vgl. n. 8. Om slechts enkele drukken te noemen: (Steeds:) Amst., 1680, A. Vinck; 1683, J. Schot; 1691, A. Loots; 1694, J. Blom; 1698, G. & A. Schellingwouw; al deze drukken bevinden zich in de K. B.

Tenslotte: Soms wordt nog genoemd, zoals door W. v. G. en prof. Knipscheer: "Wandel naar den Hemel", maar daarmee zal n. 14 bedoeld zijn; en ook wordt door hen genoemd: "Leven uit den Dood", maar w.s. is hier een vergissing, daar een werkje van G. Saldenus die titel draagt.

Er mij van bewust dat deze bibliografie w.s. niet geheel volledig is (ook wat diverse drukken betreft), houd ik mij zeer voor verbeteringen of aanvullingen van de zijde der lezers aanbevolen.

J. van der Haar.

PIËTISTEN EN PURITEINEN OVER DE NAAMGEVING.

Een "merkwaardige opvatting" van Jacobus Koelman

"Let daar op", maant de Nederlandse gereformeerde piëtist Jacobus Koelman (1632—1695)¹⁾ de doopouders, "dat gy uwe Kinderen by den Doop, goede en Christelyke Namen geeft": "Namen van goede betekenis, die de Kinderen tot zulke deugden, als de Namen medebrengen of erinneren, kunnen opwekken; Namen die zodanige Heiligen hebben gedragen, welkers exempelen opmerking en navolging waardig zijn."

Indien men — volgens de gewoonte in die dagen — familieleden wil vernoemen, dan moet men erop letten, "dat het vroomen en godtzalige lieden geweest zijn, of zijn, om daar door uw Kinderen ter navolging te bewegen."

Af te keuren zijn de namen van God, Christus, engelen of "gebrandmerkte goddeloze", zoals Emanuel, Beatrix, Engel of Engeltje, Izebel, Absalom, enz.; evenmin kunnen door de beugel: dierennamen, zoals Haasje, Schaapje, Aaltje, Zwaantje, Duifje en Vogeltje. Koelman vindt het "een smaadt ontrent de instelling van den Doop, en een que/ing en smerte daar na voor vroomen Kinderen, die gedenken, datze door haar Ouders by haaren Doop zulke beesten Namen hebben ontvangen, en daar mede in de rolle van Christi Soldaten en Huisgenoten zijn aangetekent."

*Aldus Koelman in zijn pedagogisch tractaat "De Pligten der Ouders" over de naamgeving²⁾. "Merkwaardige opvatting" volgens N. F. Noordam, die enige jaren geleden een studie over Jacobus Koelman als "pedagoog van het piëtisme" schreef³⁾. **Is deze "merkwaardige opvatting" alleen bij Koelman te vinden?** Noordam vermag ons dienaangaande geen uitsluitsel te geven; de vraag wordt zelfs niet gesteld.*

Het onderhavige artikel bevat een aantal notities die we hebben gemaakt bij ons zoeken naar een antwoord op deze vraag.

Petrus Wittewrongel over de naamgeving.

*In de "Oeconomia Christiana"*⁴⁾ van de eveneens tot het gereformeed piëtisme te rekenen **Petrus Wittewrongel** (1609—1662)⁵⁾ vonden we een uitvoerig vertoog over de naamgeving.⁶⁾

De ouders moeten de kinderen geven: "Namen van goede be-teeckenisse: ende bysonder, Schriftuerlicke namen, die gemeenelick soodanighe zijn, ende onse kinderen tot sulcke deughden als de namen mede brenghen, kunnen opwecken"; voorts "Sulcke namen die soodanighe heylighe ghedraghen hebben, welckers exempelen weerdigh zijn onser op-merckinghe, ende naervolginge", waarbij Wittewrongel nog aantekent: "Als wy ons Maeghschap ofte gheslachte souden willen vernoemen (...) dat wy daer op oock insonderheyt acht geven, dat het vroomme, en godtsalighe lieden moghen gheweest zijn, soo dat sy oock daer door bewoghen mochten werden, om der selver exempelen naer te volghen."

Wittewrongel betreurt het, dat het in zijn dagen zo ver gekomen is, dat de mensen hun kinderen "te hooghe namen" geven, d. w.z. "die de Engelen, en Godt de Heere eygen sijn"; en dat er ouders zijn die hun kinderen "Afgodische namen gheven, of selfs met den naem van onredelicke Beesten noemen laten." De overeenstemming met hetgeen we hiervoor van Koelman terzake van de naamgeving releveerden lijkt ons frappant. Dat Koelman zijn opmerkingen over de naamgeving — in zijn in 1679 gepubliceerde tractaat — ontleend heeft aan Wittewrongel's — uit 1655 stammende — "Oeconomia Christiana" valt aan te nemen. Overigens is Wittewrongel uitvoeriger op het thema van de naamgeving ingegaan dan Koelman. We zullen nog een en ander van hetgeen we daarover bij hem lazen doorgeven.

De ouderlijke plicht tot het geven van goede namen aan de kinderen wordt door Wittewrongel omstandig schriftuurlijk gemotiveerd: Men moet eens letten op de door de patriarchen en anderen in het O. T. betrachtte zorgvuldigheid t.a.v. de naamgeving. Zij gaven hun kinderen niet alleen een naam om hen zo gemakkelijker van andere kinderen te kunnen onderscheiden, zij hadden een hoger oogmerk: zij gaven namen (1) "om yets dat toekomstige was te beteyekenen", of (2) "om eenighe weldaden, die sy al bereyds van Godt ontfanghen hadden in verssche gedachtenisse te houden", of (3) "om haer selven, ende hare kin-

deren tot eenighe bysondere plichten te vermanen".

Voorts wijst Wittewrongel erop, dat de naamgeving bij de besnijdenis, resp. doop, hoogst zinvol is, "want de kinderen hier van onderwessen zijnde, dat sy, of in de besnijdenisse, onder de Wet, of in haren Christelicken Doop, onder den Euangelio, haren naem ontfanghen hebben; soo konden sy terstondt daer naer trachten, 1. Om haerselven daer door te versekeren, dat sy oock in de rolle des boecks waren ingheschreven (...) 2. Aen hare Besnijdenisse ofte Christelicke Doop soo ghedencken, datse haer selven konden te binnen bringhen: 1. Wat van harent-wege aen God beloofd was (...) (n.l.: "om sich onder de banniere Christi, met een stantvastigh voornemen, als vroomme en ghetrouwe Soldaten, tegens den Duyvel, de Wereldt, en ons eygen vleesch, te strijden). 2. Wat Godt de Heere aen sijne zijde beloofd hadde (...); soo dat sy by hare name geroepen zijnde, ende gedenckende dat Godt beloofd heeft, haren Godt te zijn, ende sijne hulpe en bystant nooyt te weygeren, terstont gheincourageert werden, om met den heylighen David, gesterckt door de ghedachtenisse van dat selvighe verbondt, 1. Sam. 17:36.37.45. dies te vrymoedigher in den strijdt teghens dien helschen Goliath uyt te trecken, ende de overwinnighe te verwachten."

Is de "merkwaardige opvatting" over de naamgeving, die we bij Koelman en Wittewrongel aantreffen ook bij andere Nederlandse piëtisten te vinden? Is het een opvatting die in die dagen in ons land ook buiten de piëtistische beweging is voorgestaan? Vooralsnog kunnen we op deze vragen geen antwoord geven.

Een vraag die wij ons ook gesteld hebben, is, of er terzake van de gereleveerde ideeën omtrent de naamgeving wellicht sprake zou kunnen zijn van **beïnvloeding door het Engelse puritanisme**. Dit is geen vreemde vraag, gezien het niet te loochenen intensieve contact dat de mannen der "Nadere Reformatie" — inclusief Wittewrongel en Koelman — gehad hebben met het puritanisme.

"Eigenaardig Puriteinsch".

De biograaf van de Engelse puriteinse piëtist **William Perkins** (1558—1602), J.J. van Baarse!, vond bij Perkins het advies aan de ouders om met zorg en overleg passende namen aan hun kinderen te geven, die hen kunnen herinneren aan Gods beloften,

godzaligheid of enige goede plicht. — "Eigenaardig Puriteinsch" volgens Van Baarse!⁷⁾

Het genoemde advies van Perkins trof Van Baarsel aan in Perkins' tractaat "**The Government of the Tongue**".⁸⁾ In een Nederlandse vertaling⁹⁾ van dit geschrift lezen we o.a., dat "daar zijn vier prijzelijke eynden van het geven der namen": "1. Om de gedachtenisse te bewaren van eenig dink door den gegeven naam, als Adam, Israëel, Izaak. 2. Om eenige toekomstende zake te betekenen, als Eva, Abraham, Joannes, Petrus. 3. Om de namen en geheuchenisse van ouders en geslachte te behouden, dit wierde gebruykt in de geboorte Johannis des Doopers. Deze gewoonte mag steeds onderhouden worden, indien daar eenig goet exempel in de Voor-ouders geweest is, 't welk het kind mag volgen. 4. Op dat het leven en de belijdenisse van vroomen lieden mogen weder levendig gemaakt worden, in de vernieuwinge harer namen."

Men moet er volgens Perkins op toezien, dat de kinderen geen namen gegeven worden "welke eygen namen of tijtelen Godes zijn, als lezus, Emmanuël, enz."¹⁰⁾

Perkins is niet de enige puritein die zich over de naamgeving heeft uitgelaten. In de zgn. "domestic conduct books" van Robert Cleaver en William Gouge wordt eveneens aan dit thema aandacht geschonken.

William Gouge (1575-1653)¹¹⁾ geeft in zijn "**Of Domesticall Duties**"¹²⁾ te kennen, dat hij de ouders gaarne hun kinderen "names which have some good signification" zou willen zien geven; zijn voorkeur gaat hierbij uit naar zulke namen die in de Bijbel genoemd worden.¹³⁾

Robert Cleaver¹⁴⁾ stelde in zijn "**A Godlie Forme of Householde Government**"¹⁵⁾ zelfs expliciet: "It is a thing worthy to be wished that all parents . . . would give . . . such names as are named and commended unto us in the Holy Scriptures, to the end that when they come to years of discretion they, by hearing those names, may be excited and moved to follow the virtuous life and Christian conversation of these men and women whose names they bear, which the Holy Ghost hath commended them for: and contrariwise to eschew and avoid those faults and vices which are discommended in them."¹⁶⁾

Een passende naam voor het kind is bij Cleaver dus exclusief een in de Heilige Schrift genoemde naam.¹⁷⁾ Volgens M.M. Knappen is Cleaver hier geheel in de lijn van "the Puritan discipline of 1586".

De naamgeving en de relatie puritanisme — piëtisme.

Waar een Koelman de ouders adviseert de kinderen bij de doop "goede en Christelyke Namen" te geven, daar lijkt hij ons een aan Petrus Wittewrongel ontleend advies te geven. Wanneer Wittewrongel zijn pleidooi houdt voor het geven van "Schriftuerlicke namen" en namen van exemplarische vromen, en zijn oogmerk dienaangaande ontvouwt, dan lijkt hij ons een opvatting te verkondigen die sterke verwantschap vertoont met puriteinse ideeën over de naamgeving. Het is zelfs mogelijk, dat Wittewrongel in dezen afhankelijk is van de puriteinen, "Engelse invloed" openbaart. . . Het zou hier kunnen gaan om een "eigenaardig puriteins ingrediënt", waarmee Wittewrongel (als eerste?) het "piëtistisch menu" ten onzent heeft verrijkt.

Deze veronderstelling wil verstaan worden binnen een visie waarin het Nederlandse gereformeerd piëtisme oftewel de "Nadere Reformatie" beschouwd wordt als een beweging die in de loop van haar ontwikkeling beïnvloed is door het puritanisme (N. B.: met name door het piëtistisch puritanisme oftewel puriteins piëtisme). Die beïnvloeding, welke vooral via al dan niet vertaalde puriteinse geschriften plaatsvond, heeft een aantal nieuwe elementen in "onze" beweging ingebracht (en ook wel bepaalde "einheimische" noties versterkt). We denken o.a. (!) aan de puriteinse idealen m.b.t. de "Christian Oeconomy". Over dit thema ging het in de "domestic conduct books"; daarover handelde ook Wittewrongel (in zijn "Oeconomia Christiana"), en hij erkent ronduit bij de samenstelling van zijn handleiding ten dienste van de "christelicke huys-houdinge" gebruik te hebben gemaakt van hetgeen Engelse prakt/kale auteurs over zijn onderwerp hebben opgemerkt.¹⁸⁾ Welnu, bij zijn opmerkingen over de naamgeving zou hij Engelse scribenten nagevolgd kunnen hebben . . .

Een "gezuiverde" naamgevingstraditie en de opvoeding.

Als puriteinen en piëtisten de kinderen "namen van goede be-
teeknisse", namen van vromen wier exemplarisch leven

navolgingswaardig is, wensen te geven, dan zetten zij een oude traditie in "gezuiverde" vorm voort ¹⁹⁾: de heiligennamen zijn de namen van Bijbelheiligen en godvruchtige gemeenteleden i.p.v. de gecanoniseerde kerkheiligen geworden, en de "deugden" van de heiligen kunnen niet op een of andere mysterieuze wijze overgaan op degene die naar de heilige is genoemd. — De **opvoeding** moet eraan te pas komen! Wittewrongel merkt op: "Wy moeten niet alleene sorge dragen dat onse kinders goede namen hebben, maer dat sy die wel beleven". Immers moeten de opvoeders het kind opwekken wat exemplarisch was in het leven van de vernoemde na te volgen, de deugden die vervat zijn in de doopnaam te practizeren.

Noten.

L.F. Groenendijk.

1. Over leven en werk van Koelman: A.F. Krull, **Jacobus Koelman** (diss.). Sneek 1901, en het art. over Koelman in het **Biographisch Woordenboek van Protestantsche Godgeleerden in Nederland** (B.W.P.G.N.) o.r.v. De Bie & Loosjes.
2. *De Pligten der Ouders, In Kinderen voor Godt op te voeden. Nevens Dryderley Catechismus. Als mede Twintig Exempelen, Van Godtzalige en vroeg stervende jonge Kinderen.* Opgesteld en t' samen-gebracht, door Jacobus Koelman, Dienaar des Euangeliums.
Eph. 6. vers 1, 2, 3, 4. {.....}.
t' Amsterdam, By J. Wastelijs, inde Kalverstraat, by de Lucysteeg, in de Kerk-Postil, 1679. (In: Bibl. V.U., A'dam) Herdrukken van het volledige werk verschenen in 1684 (2e dr.), 1724 (3e dr.) en 1749 (4e dr.).
In het B. W. P. G.N. staat abusievelijk vermeid, dat **De Pligten der Ouders** uitkwam in 1673 en de 2e dr. in 1679 verscheen; men verandere deze jaartallen resp. in 1679 en 1684.
Wij gebruikten voor ons art. de 3e dr. (1724). Koelman's opmerkingen over de naamgeving zijn te vinden op blz. 8—9.
3. N.F. Noordam, **Jacobus Koelman, pedagoog van het piëtisme, 1632—1695.** In: *Paedagogische Studiën* 1959.
4. *Oeconomia Christiana. Ofte Christelicke Huys-Houdinge. Bestiert Naer den Reghel van het suyvere Woordt Godts. Door Petrum Wittewrongel, Bedienaer des H. Euangelij, in de bloeyende Gemeynthe van Amsterdam. Den tweeden Druck. t ' Amsterdam, Voor de Weduwe van Marten Jansz Brandt, in Compagnie met Abraham van den Burgh, Boeck-verkooper/by Jan-Roon-Poorts-Toorn / in de Gere-*

- formeerde Catechismus. Anno 1655.
 Wij gebruikten deze 2e druk. De 1e druk dateert eveneens uit 1655.
 In 1661 verscheen een sterk uitgebreide editie in twee kloeke
 kwarto-formaat banden.
5. Voor enige biografische informatie over Wittewrongel raadplege
 men het aan hem gewijde art. in het **Nieuw Nederlandsch Biografisch
 Woordenboek** o.r.v. Molhuysen & Blok.
 6. In de O. C. van 1655 op blz. 367-375; in de O. C. van 1661 in band I
 op blz. 177-181.
 7. J.J. van Baarsel, **William Perkins** (diss.). 's-Grav. 1912, blz. 224/225.
 8. **Perkins' A Direction for the Government of the Tongue** verscheen
 voor het eerst in 1593. Er zijn ettelijke herdrukken verschenen.
 Vertalingen in het Latijn, Nederlands, Duits en Hongaars. Vgl.
 I. Breward, Ed., **The Work of William Perkins**. 1970, blz. 617/618.
 9. We raadpleegden de vertaling welke voorkomt in het derde deel van
**Alle de Werken van Mr. Wilhelm Perkins: Een onderrichtinge Tot
 regeeringe van de Tonge, Volgens het Woordt Gods**.
 10. Het geciteerde is te vinden in het in aantek. 9 genoemde werk op
 blz. 211/212.
 11. Over William Gouge: W. Haller, **The Rise of Puritanism**. New York
 1957 (Harper Torchbooks), zie register.
 12. Gouge's **Of Domesticall Duties** verscheen in 1622; andere uitgaven:
 1626 en 1634. Ook te vinden in Gouge's **Workes** (1627). Een Neder-
 landse vertaling is ons niet bekend.
 13. Aldus lezen we bij J. Axtell, **The School upon a Hill**. New Haven/
 London 1974, blz. 8.
 14. Over Cleaver is zeer weinig bekend. Hij was een "solid Textman",
 werkte met de fameuze John Dod (1550-1645) samen bij het
 samenstellen van o.a. **A Plaine and Familiar Exposition of the Ten
 Commandements** (een werk dat ook in het Nederlands is vertaald).
 Vgl. W. Halier, **The Rise of Puritanism**, zie reg.
 15. Dit werk verscheen voor het eerst in 1598. Op de titelpagina staat
 vermeld: "Gathered by R. C."; de uitgave-1612 geeft op de titel-
 pagina te lezen: "First, gathered by R. C. And now newly perused
 and augmented by John Dod, and Robert Cleaver." Vgl. W. & M.
 Hal'er, **The Puritan Art of Love. In: The Huntington Library
 Quarterly**, Vol. V. (1941-42), blz. 241.
 16. Dit citaat is ontleend aan M.M. Knappen, **Tudor Puritanism**. Chicago/
 London 1965 (Phoenix Books), blz. 463.

17. De "schriftuurlijke" namen die Cleaver voorstaat, zijn de namen die mannen en vrouwen welke in de Bijbel voorkomen, droegen. Nu kan men in de literatuur over het puritanisme nogal eens de mening tegenkomen, dat 'the Puritans gave their children long, strange namens, evidencing curious scriptural research or expressing devotional or theological ideas', zoals bijv.: "Christ-came-into-the-world-to-save Barebone" of *More Fruit, Faint Not*, enz. Volgens Percy Schol es hebben we hier echter met uitzonderingen te maken, die later ten onrechte tot regel zijn verheven: 'The Puritans, in fact, were, in the affairs of everyday life, perfectly normal citizens — like you and me' (P. Scholes, **The Puritans and Music**. Oxford 1969 (reprint), blz. 116). Patrick Collinson schrijft daarentegen: "Normally a puritan pastor would require the use of names that were biblical or otherwise authentically Christian: *More Fruit, Faint Not, Perseverance, Sufficient, Deliverance*", en in een noot verwijst hij naar Scholes voor "a discussion of such bizarre Christian names"; belangrijk is wat Collinson dan nog opmerkt: "Scholes probably underestimates this phenomenon" (P. Collinson, **The Elizabethan Puritan Movement**. London 1967, blz. 369/370 en 495). Of dat inderdaad zo is, zal nader onderzoek moeten uitwijzen! Dat dergelijke namen eertijds aan kinderen gegeven zijn, staat echter vast. In dit verband kan ook nog gewezen worden op de puriteinen die naar **New England** zijn gegaan, van wie we weten dat ze hun kinderen niet alleen namen van Bijbelfiguren gaven, maar ook namen als *Remember* e.d. Overigens merkt J. Axtell, a.w., blz. 8 op, dat "common English names occur far more frequently in New England records".
18. In de "Aenspraecke" voorafgaand aan het vervolg van de O. C. (= band II) schrijft Wittewrongel:
 "So veel sal ick niet te min wel derven seggen; dat ick in desen, weynich ofte niets gedaen hebbe, sonder de beste Autheuren, ende in 't bysonder oock vele van de Engelsche Theologanten (die in de uytwerckinge van de Goddelicke wetenschap, so veel de rechte oeffeninge van de ware Godtsaligheyt aengaet, met recht, de grootste eere hebben ingeleght) met naeuwe opmerckinge in te sien . . .".
19. Vgl. voor die oude, katholieke, traditie: J. v.d. Schaar, **Uit de wordingsgeschiedenis der Hollandse doop- en familienamen**. Assen 1953, vooral blz. 68—71. Dat het inderdaad om een **oude traditie** gaat, bleek ons bij de lectuur van A. K. Danassis, **Johannes Chrysostomos: pedagogisch-psychologische Ideen in seinem Werk**. Bonn 1971, waarin de ideeën van kerkvader Chrysostomos m.b. t. de naamgeving worden weergegeven (blz. 102—104).

DE "CHRISTELYKE GEZANGEN" VAN HENDRIK UILENBROEK ENIGE NOTITIES . . .

*In de 17e en 18e eeuw hebben vele piëtisten de dichtkunst beoefend. Met graagte las en zong men in die dagen hetgeen de piëtistische dichters voor hun geloofsgenoten aan het papier toevertrouwden. Tot de favoriete liederenbundels mogen we zeker rekenen de **Christelyke Gezangen** van Hendrik Uilenbroek.*

In ons bezit is een achtste druk uit 1700, gedrukt te Utrecht bij Jacobus van Poolsum en een dertiende druk uit 1713, verschenen bij de Wed. van Gysbert de Groot te Amsterdam.

Beide edities zijn voorzien van een opdracht aan de echtgenote van Mr. Elbert Spiegel, ontvanger-generaal van het college der Ed. Mog. Raden der Admiraliteit te Amsterdam en een aanspraak "Aan de Christelijke Zangers en Zangeressen". Deze aanspraak is in de beide exemplaren niet geheel gelijk: in de ed. - 1700 is een voorwoord uit 1666 te vinden, in die van 1713 uit 1671. Dit hangt hiermee samen, dat in de ed. - 1671 in het voorwoord gesproken wordt over de bijgevoegde muzieknoten, die ook in de ed. - 1713 zijn te vinden, niet in de ed. - 1666 en 1700.

In de uitgave 1713 bevindt zich een "Extract uyt de Privilegie", gedateerd 8 april 1669, betreffende het recht verleend aan J. van Someren om gedurende 15 jaren te mogen drukken, doen drukken, uitgeven en verkopen "Hendrik Uilenbroeks Christelyke Gezangen, met of zonder Muzyk-Nooten, op nieuw zeer veel vermeerdert". In 1669 zal dus ook een editie verschenen zijn (en wel een vermeerderde); in de voorrede uit 1666 zegt Uilenbroek, dat hij zijn "Zangrijmen" "nu wederom vermeerdert, en vervormt" heeft, dus: vóór 1666 moeten al één of meerdere uitgaven zijn verschenen . . .

Verder willen we er nog op wijzen, dat de uitgave 1713 meer bevat dan die uit 1700: de eerstgenoemde uitgave bestaat nl. uit twee delen; het eerste bevat meer dan de uitgave 1700 en het tweede deel is niet in de uitgave 1700 te vinden. De volledige titel van dit tweede deel luidt:

Vervolg, of Tweede Deel, Van Hendrik Uilenbroeks Christelyke Gezangen, Over Gods eeuwig Testament en Genadenverbont, Christi Koninkryke. Klachten, Gebeden, over de verdrukkingen. Zucht om Vrede der Kerke. En Christi Komste, enz. Mitsgaders Een hertgrondig Gebed om de bekeeringe der Joden. De Geestelyke Wasdom van Christi volk. En de Uitbreiding over den 85. Psalm.

De voorrede van dit vervolg dateert uit 1678.

*Hendrik Uilenbroek was ziekenbezoeker in de Gereformeerde gemeente van Amsterdam. Hij is vooral bekend geworden door zijn uitgave van de opera van William Perkins: **Alle de Werken van Mr. Wilhelm Perkins** (Amsterdam: J. van Someren, 1659 — 1663; 3 dln). We zijn hem ook nog tegengekomen in een voorwoord bij een uitgave van Daniel Dyke's **Zelfs-Bedrieglikheyt van 's Menschen Hart** (1657; 6e dr.).*

*Hij was — blijkens een lofdicht vóór het eerste deel van de door hem uitgegeven werken van Perkins — bevriend met de bekende Simon Simonides. In Uilenbroek's **Christelyke Gezangen** zijn twee gedichten van Simonides opgenomen: "De Christelyke Loop-bane" en "De zoetigheid van de goede weg" (ed. - 1713, blz. 238—241). N.B.: deze gedichten kan men ook vinden achter het werkje van Simonides' vriend Franc. Ridderus **Daagelijksche Huys-Katechisatie** (1742; 12e dr.) en wel in het "Proefken van Hemel-stoffen: Bestaande in Geestelijcke Gesangen. Door S. Simonides".*

*Enkele bijzonderheden over het leven van Uilenbroek vonden we vermeld in het derde deel van R.B. Evenhuis' **Ook dat was Amsterdam** (1971). Evenhuis noemt Uilenbroek "een typische conventikelman, die alle vergaderingen in Amsterdam afliep om een goed woord te horen en kwijt te raken" (blz. 220). Uilenbroek heeft enige tijd onder de bekoering gestaan van Jean de Labadie. Meer en blijvend wist hij zich echter aangesproken door de figuur van Jacobus Koelman, met wie hij in zijn huis conventikelde.*

Uit de voorrede van Uilenbroek's liederenbundel nemen we het volgende over:

Het zingen moet niet alleen plaatsvinden in de openbare vergaderingen der gelovigen, maar moet ook betracht worden in de eenzaamheid van de binnenkamer en in de huisgezinnen — "En wanneer Christenen by malkanderen komen in plaats van ydele zotte redenen, Achterklappery, en van den Naasten (helaas! nu een gemeene zonde) en andre onstichtige zamensprekingen. Of dertele oneerlijke Gezangen (waar door de kostelijke tijd verloren, Godt vertoornt, onze naasten onteert, en menige ziel ontsticht en ontrust wordt) behooren zy met aangename stichtelijke Godvruchtige redenen haar herten en monden zamen te voegen, en Godt met Psalmen, Lofzangen, en Geestelijke Liederen, te vereeren, en malkanderen te stichten".

Dat zingen moet geschieden "niet uit gewoonte, en alleen met de stemme", maar (1) "Met verstant, aandacht, en den geest des onderscheyds, dat wy de stoffe van 't gezang op onze byzondere gelegenheit, of andere voorvallen, wel toepassen...". (2) "Alzoo dat onze genegtheden en herts-tochten worden opgewekt na de stoffe, van den Psalm of Liedt welke wy zingen". (3) "Moeten wy trachten hier in Gode te verheerlijken, te loven, te danken, te bidden, en malkanderen te vermanen, te troosten, op te wekken, en zoo te stichten, in deugd en Godzaligheid...". — "Dit is 't zingen van herten met aangenaamheyt voor Godt; stichtelijk, en profijtelijk voor den menschen. Van zoodanig zingen zeyde Augustinus: Daar is niets op Aarden, dat het hemels leven meerder afbeeld als een gezelschap van Godzaligen die den Heere Lofzangen zingen".

Uilenbroek had met zijn liederen een reformatorisch oogmerk en — nauw daarmee verbonden — een stichtelijk oogmerk: hij wilde de onderlinge bijeenkomsten verbeteren in de richting van vrome samenkomsten waarin men elkaar stichtte (conventikelsl).

In Uilenbroek's liederenbundel vinden we religieuze liederen over bijbelse thema's (vooral uit de heilshistorie), thema's uit de praxis pietatis (praktijk der godzaligheid), gelegenheidsliederen, enz. Vrijwel alle liederen kunnen op psalmmelodieën gezongen worden. Dit is een verschil met bijv. de liederen van Van Lodenstein, die bijna alle op "wereldse" melodieën gezongen moesten worden. — Van Lodenstein verdedigde dit met

het gezegde van B. Busschof "De voys en weegt Godt niet of die is s waar of ligt".

Veel gedichten van Uilenbroek betreffen het geestelijk leven "in engere zin", maar men vindt bij hem ook gedichten n.a. v. de toestand van land en kerk, bijv.: "Klachten en Gebeden tot Godt onder de Pest-roede", "Nederlandts Gebeden tot Godt over den Oorlogh met Engelandt", "Nederlands Klacht en Plicht in hare nederlage en tegenspoeden, 1665", "De klagende Kerk, als een bedroefde Moeder, trurende over hare zwarigheden", "Klachten, Gebeden, en vertroostinghen der Kerke, in deze laatste dagen", ja zelfs "Der Christenen hertelijke Wens en Bede, om de langverwachte bekeeringe der Joden".

Bij Uilenbroek vonden we ook een berijmde vertaling van het bekende — aan Bernard van Clairvaux toegeschreven — "Jesu dulcis memoria": "Geestelyk Vreugden-liedt, Des Oudt-Vaders Bernardi, Over den name Jesu" (N.B.: er wordt op gewezen, dat "de twee laatste Regels van yder vaars" van Uilenbroek en niet van "den Oudt-vader" zijn). Het gedicht begint als volgt:

Jezu, uw's Naams gedachtenis/
 Tot 's herten vreugd' zeer krachtig is.
 Verr' boven honing/boven al
 Is uw bywezen lief getal.
 O Jezu zoet, ô liefste mijn,
 Wanneer zal ik eens by u zijn?

Reminiscenties aan de "bernhardinische Jesusliebe" (uitdrukking van A. Ritschl) vonden we m.n. in het gedicht "Een Liefde Liedt, en zucht tot den Heere Jezus".

L.F. Groenendijk

CHRISTELYKE GEZANGEN:

Op verscheyden gelegentheden, en
voorvallen, overgezien, en
verbetert.

Wederom met eenige Nieuwe
bermeerdeert.

Nevens een Uitbreydinge over de XXIII. PSALM.

DOOR

HENDRIK UYLENBROEK.

Den achtsten Druk.

Coloff. 3: vers 16.

Leert en vermaant malkanderen met Psalmen, Lof-
zangen, en Geestelijke Liedekens; zingende
den Heere met aangenaamheyd in u herte.

Te UTRECHT,

Gedrukt by JACOBUS van POOLSUM,
Ordinaris Stads Drukker over 't Stadhuis, 1700.

DOCUMENTATIEBLAD- NADERE REFORMATIE

Redactie: *Ds. J. van der Haar,*
Kon. Wilhelminaweg 5, Houten, tel. 03403- 1385.
Drs. W.J. op 't Hof
Kerkstraat 7, Hedel, tel. 04199 - 1536.

Medewerkers: *Drs. P.L. Eggermont,*
Parksingel 4, Schalkhaar, tel. 05700 - 23958.
W. van Gent,
Ringdijk 258, Ridderkerk, tel. 01804 - 12192.
Drs. L.F. Groenendijk,
Hazezegge 1, Leiden, tel. 071 - 210713.

Verschijnt 4x per jaar.
Abonnementsprijs f 27,50 per jaar.
Losse nummers f 7,50.

Abonnementen en losse nummers kunnen worden aangevraagd
door overmaking van het verschuldigde bedrag op

Bankrekening nr. 69.36.14.757
bij de N.M.B. te Rotterdam
Gironummer der bank: 553
met vermelding van het gewenste

t.n.v.

Administratie *Documentatieblad Nadere Reformatie,*
Postbus 4209,
Rotterdam.

Uitgave:

Lindenberg's Boekhandel - Antiquariaat Rotterdam.